

İslam Tarihi Araştırmalarında Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve Önemi

Ferhat APUHAN¹

Öz

İslam tarihi, Hz. Peygamber'in nübüvvet ile görevlendirildiği tarihten günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu uzun dönemde muhtelif coğrafyalarda farklı siyasi yapılanmalar kurulmuştur. Şüphesiz ki bu siyasi yapılanmalar arasında Osmanlı Devleti, önemli bir yere sahiptir. Çünkü 14. Yüzyılın başlarından 20. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar altı asrı aşkın bir siyasi geçmişe hitap etmiştir. Ayrıca siyasi olduğu kadar kültürel ve dini anlayış yönüyle de ön plana çıkmıştır. Yine sahip olduğu millet anlayışı ile tarihte nevi şahsına münhasır bir devlet olarak bilinmiştir. Özellikle egemenlik kurduğu sahada, farklı milletleri bünyesinde barındırması ve İslam hukukunun uygulanmasında ortaya koymuş olduğu tavır, dikkat çekicidir. Bu da devlet olarak İslam tarihinde önemli bir yeri temsil ettiğini göstermiştir. Bu çerçeveden hareketle İslam tarihinde problem teşkil edilen konularda Osmanlı Devleti döneminde yaşamış olan kalem erbabının neler düşündüğü, hangi yaklaşımlara sahip oldukları mevzusu, merakları celb edici niteliktedir. Örneğin hilâfetin kureyşliliği konusunda Lutfi Paşa'nın savunmuş olduğu tavır, özgün değerlendirmelerden ibarettir. Ahmed Cevdet Paşa, nebevî terbiyeden esinlenerek yazmıştır. Abdüllatif Subhi Paşa, muhafazakâr bir edaya sahiptir. Kâtip Çelebi, Cenâbî Mustafa Efendi'nin müsbet tavrını benimseyen bir ekolün takipçisidir. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin vurguladığı hususlarda önemli ayrıntılar vardır. Süheylî Ahmed Efendi ve Diyarbakırlı Said Paşa Hz. Osman dönemi ile ilgili mevzularda dikkat çekici söylemleri aktarmışlardır. Avlonyalı Süreyya, araştırmacı ve bilimsel metoduyla dikkat çekmiştir. Dolayısıyla bu araştırma, Osmanlı tarih yazıcılığının sahip olduğu yaklaşımların bilinmesi adına İslam tarihi açısından önemlidir. Çünkü bu araştırmaya konu olan eser ve müverrihlere vakıf olmak, İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren var olan ve yaşanan sorunların Osmanlı tarih yazıcılığındaki yansımalarına ve farklılığına vakıf olmak demektir. Bu anlayışa binaen çalışmamızda, Ahmedî'den Ahmet Refik ve Mehmed Halid'e kadar umumî tarih, İslam tarihi ve İslam tarihinin müstakil konularında eser kaleme alan Osmanlı tarih yazarlarının eserleri zikredilmiş, onlara dair bilgiler paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı Tarihi, Yazar, Eser, Anlayış

Ottoman Historiography And Its Importance in The Islamic History Research

Abstract

Islamic history, it covers the period from the date when the Hz. Prophet was assigned to prophethood until today. During this long period, different political structures were established in various geographies. Undoubtedly, the Ottoman Empire has an important place among these political structures. Because it addressed a political history of more than six centuries, from the early 14th century to the first quarter of the 20th century. In addition, it has come to the fore in terms of cultural and religious understanding as well as political. It has also been known as a unique state in history with its understanding of nationhood. Especially in the area where it dominated, it included different nations and its attitude towards the application of Islamic law is remarkable. This has shown that, as a state, it represents an important place in Islamic history. Based on this framework, the issue of what the writers who lived during the Ottoman Empire thought and what approaches they had on problematic issues in Islamic history is of interest. For example, the attitude defended by Lutfi Pasha regarding the Qurayshism of the caliphate consists of original evaluations. Ahmed Cevdet Pasha wrote it inspired by prophetic discipline. Abdüllatif Subhi Pasha has a conservative attitude. Kâtip Çelebi is a follower of a school that adopts the positive attitude of Cenâbî Mustafa Efendi. There are important details in the points emphasized by Gelibolulu Mustafa Âlî. Süheylî Ahmed Efendi and Diyarbakırlı Said Pasha he has remarkable discourses on issues related to the Hz. Osman period. Süreyya of Avlonya attracted attention with his investigative and scientific method. Therefore, this research is a fundamental step in terms of Islamic history in order to know the approaches of Ottoman historiography. Because it is important to be familiar with the works and historians that are the subject of this research in order to be aware of the reflection and difference of the problems that have existed and been experienced since the early periods of Islamic history in Ottoman historiography. Based on this understanding, the works of Ottoman history writers, from Ahmedî to Ahmet Refik and Mehmed Halid, who wrote works on general history, Islamic history and independent subjects of Islamic history, the works of Ottoman history writers who wrote works on their subjects were mentioned and information about them was shared.

Keywords: Islamic History, Ottoman History, Writer, Work, Understanding

Geliş Tarihi: 5.07.2024 Kabul Tarihi: 14.08.2024 Makale Türü: Araştırma Makalesi

¹ Dr. Ferhat Apuhan, MEB, Öğretmen, Bingöl, Türkiye, ferhatapuhan19@gmail.com, ORCID: [0000-0003-1738-1471](https://orcid.org/0000-0003-1738-1471)

Atf için/ To cite:

Apuhan, F. (2024). İslam Tarihi Araştırmalarında Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve Önemi. *Eren Dergisi*, 3(5), 1-10.

Giriş

Osmanlı tarihi, altı asrı aşkın bir zamana hitap etmektedir. Böylesine uzun bir süreçte hem büyük hadiseler gerçekleşmiş hem de dünya tarihinde önemli adımlar atılmıştır. Siyasî, sosyal ve ekonomik alanlarda olduğu gibi kültürel yönüyle de pek çok aşamaya şahit olunmuştur. Osmanlı tarih yazıcılığında tüm bu alanlara dair mühim verilerle karşılaşabilmekteyiz. Dönemi bu çerçeveden mülâhaza ettiğimizde Osmanlı zamanında tarih yazıcılığı ilk olarak almanaklar şeklinde gerçekleşmiş, daha sonra ruznamecilik ve sıhnamecilik ile devam etmiştir. Arayış yıllarından sonra ise vakanüvislik kurumuyla resmîleşmiştir. Ayrıca Osmanlı toplumunda tarih yazıcılığı çok yönlü bir işleve de sahip olmuş, bünyesinde muhtelif çalışmaları barındırmıştır. Bu da ele alınan konuya ve döneme göre farklılık arz eder. Nitekim İslam tarihi çalışmalarında uygulanan yöntem buna benzerdir. Dönemin kaynakları incelendiğinde tarihte yaşanmış herhangi bir hadise ya müstakil biçimde kaleme alınmış veya etkileriyle birlikte işlenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı tarih yazıcılığı, önceki dönem yaşanmışlıklarından ari değildir. Konular ele alınırken farklılıklar söz konusu olsa bile benzerliklere de şahit olunur. Özellikle İslam tarihi konusunda, Hz. Peygamber ve hulefâ-yı raşidîn dönemine yönelik yaklaşımlarda bu husus dikkat çekmiştir.

Osmanlı tarih yazıcılığında İslam tarihi ile ilgili çalışmalarda hem çeviri eserler hem de umumi kaynaklar mevcuttur. Yine salt İslam tarihi konularını işleyen yapıtlarla da karşılaşmak mümkündür. Ayrıca İslam tarihinde herhangi bir dönemi ya da mevzuyu ele alan yabancı eserlerle de karşılaşılabilir. Bu çerçevede ortaya konulan eserler genellikle ya batılı araştırmacılar tarafından kaleme alınmış veya diğer Müslüman beldelerdeki eserlerin tercümelerinden ibaret olmuştur. Örneğin, Matrakçı Nasûh'un (ö. 971/1564) kaleme almış olduğu Mecmau't-Tevârih adlı çalışma, Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* eserinin bir tercümesidir. Ahmed Hilmi'nin (ö. 1878) *Târîh-i Umûmî* adlı çalışması, William Chambers'in (1800-1883) *Chambers's Historical Questions with Answers: Embracing Ancient and Modern History* adlı eserinin-kısmen eklentiler olmakla birlikte-bir çevirisi durumundadır. Ahmed Hilmi tarafından telif edilen bu eser, beş cilt olarak bir araya getirilmiştir. Mehmed Rauf'un (1875-1931) kaleme almış olduğu *Musavver Târîh-i İslâm* adlı eser de yine Hindistanlı hukukçu ve siyasî liderlerden Seyyid Emîr Ali'nin (1849-1928) eserinin Osmanlı Türkçe'sine çevirilmiş halidir. (Apuhan, 2024; 6)

Osmanlı döneminde gerek genel tarih alanında gerekse İslam tarihi sahasında kaleme alınmış olan eserlerden günümüze intikal etmeyen nüshalar da vardır. Örneğin Neşrî (ö. 9226/1520) tarafından bir dünya tarihi olarak altı bölüm halinde kaleme alınmış olan *Kitâb-ı Cihannümâ*, bu minvalde bir eserdir. Eserin sadece Osmanlı tarihi ile ilgili kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yine kaleme alınan eserlerden ülkemiz dışında başka kütüphanelerde yer alan kaynaklar da bulunmaktadır. Bosnalı Koca Hüseyin'in (ö. 1056/1646-1647) *Bedâiyü'l-vekâyi'* adlı eseri, buna örnektir. Eser, Viyana Milli kütüphanesinde yer almakta ve tercüme bir eser olarak değerlendirilmektedir. (Apuhan, 2024; 7)

Bizim bu çalışma için zikrettiğimiz eserlerin tamamına yakını orijinal niteliktedir. Bu eserlere ulaşmak adına aracı addedilebilecek eserler de mevcuttur. Bunlar arasında Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* (Bursalı Mehmed Tâhir, 1333/1914-1342/1923) ile Franz Babinger'in *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (Babinger, 1992) önem teşkil etmektedir. Yine İslam tarihi alanındaki araştırmalar için Osmanlı döneminde kaleme alınmış olan ve kaynak niteliği taşıyan eserleri büyük oranda zikrediyoruz. Bunun için İslam tarihi sahasında kaleme alınmış klasik kaynaklar, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu tarafından basımı yapılan ve modern dönemde yazılan eserler, yardımcı kaynaklarımız arasında yer almıştır. Buradan hareketle makalemizi üç bölüme ayırdık. Birinci bölümde Osmanlı dönemi umumî tarihler; ikinci bölümde Osmanlı dönemi İslam tarihi çalışmaları; üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti zamanında konu bazlı müstakil kaynaklar hakkında bilgi vermiş olduk. Yine yer yer değerlendirmelerde bulunarak, kaynakların mahiyeti hakkında malumat paylaşımında bulunduk. Böylece araştırmamız, İslam tarihinin önemli bir dönemini teşkil eden Osmanlı Devleti zamanında Müslümanların tarihiyle ilgili yapılan yazılı çalışmalara aşina olmak adına ehemmiyet teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

1. Umumi Tarihler

Osmanlı Devleti'nde ilk müverrihler arasında yer alan Ahmedî'nin (ö. 815/1412-1413) (Babinger, 1992;

12-14; Bursalı Mehmed Tâhir, 1333/1914; 2/735; Kut, 1989; 2/165-167) yazmış olduğu *İskendernâme* (Ahmedî, 954/1547; Babinger, 1992; 13-14) adlı eser, Osmanlı döneminin ilk umumi tarih çalışmasıdır. Aynı zamanda manzum bir eserdir. Eserin hem Türkiye’de hem de yurt dışında pek çok nüshası mevcuttur. Toplamda 8754 beyitten meydana gelen bu eser I. Beyazid’in oğlu Emir Süleyman’a takdim edilmiş olan bir dünya tarihi çalışmasıdır. Eserde İslam tarihi ile ilgili kısımlara kısa kısa yer verilmiş ve Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarına kadar gelmiştir. Eserin son bölümlerinde “Dâstân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âli Osmân” kısmı yer almaktadır. Ardından Osmanlı Devleti’nin erken dönem tarihçileri arasında yer alan Şükrullah’ın (ö. 864/1464’ten sonra) (Babinger; 1992; 20-21; Bursalı Mehmed Tâhir, 1333/1914, 1/332; Baş, 2006; 19; Yıldız, 2010; 39/257-258) *Behçetü’l-Tevârih* (1459-1460) (Demiroğlu, 1992; 2/349-350; Almaz, 2010) adlı eseri de bir genel tarih çalışmasıdır. (Şükrullah b. Şehâbeddin Ahmed b. Zeynüddin Zeki el-Amâsyevî er-Rûmî, ty) Şükrullah’ın bu çalışması ilk mensur Farsça eser olup, aynı zamanda Mustafa Farîsî tarafından 1489 yılında Osmanlıca Türkçesine çevrilmiştir. (Şükrullah b. Şihâbeddin Ahmed b. Zeynüddin Zeki el-Amâsyevî, 894/1595) Eser on üç bölümden teşekkül etmekte olup, dünyanın yaratılışına dair malumat ile başlamakta ve Osmanlı devrine kadar gelmektedir. Nitekim eserin son bölümü, Osmanlı tarihi ile ilgilidir. (Almaz, 2004) Yine XV. yüzyılda yaşamış olan Osmanlı tarihçilerinden Enverî’nin *Düsturnâme-i Enverî* (Özcan, 1994; 10/49-50) adlı çalışması da manzum niteliktedir. Bu eserden günümüze intikal eden iki nüsha mevcuttur. Bu nüshalardan biri Paris, diğeri de İzmir nüshasıdır. İzmir nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nde 531 arşiv numaralı mikrofilm olarak kayıtlıdır. (Enverî, ty) Eserin telif tarihi 869/1465 olup II. Mehmed’in vezir-i ‘azamı Mahmud Paşa’ya takdim edilmiştir. (Yımaç, 1930) 3730 beyitten oluşan bu eser, bir mukaddime ve üç ana bölümden meydana gelmektedir. (Özcan, 1994; 10/49-50)

Muslihuddin Lârî’nin (ö. 979/1572) *Mir’âtü’l-edvâr ve mirkâtü’l-ahbâr* (Muslihuddin Lârî, 979/1571) adlı eseri de bir dünya tarihi çalışması olup, umumi niteliktedir. (Babinger, 1992; 105-106; Kılıç, 2003; 17/103-104) Eserin müellifi Muslihudin Lârî, İran’ın Lar şehrinde doğmuş, sonrasında Hindistan’a yerleşmiş, daha sonra ise oradan Halep’e geçmiştir. Ardından İstanbul’a uğramış ve İstanbul’da ilmiye sınıfına dahil olmuştur. Bir süre sonra Diyarbakir’e geçmiş, orada Hüsreviye Medresesi’ne müderris olarak atanmıştır. Eserinin orijinali Farsça olup, Sultan II. Selim’e arz edilmiştir. Sokullu Mehmed Paşa’nın önerisiyle de Hoca Sadeddin tarafından dokuz bölümü Osmanlıca Türkçesi’ne çevrilmiştir. Bu eserin yazma nüshaları Süleymaniye ve Nuruosmaniye kütüphanelerinde yer almaktadır. (Babinger, 1992; 105-106; Kılıç, 2003; 17/103)

Ramazanzâde Mehmed Çelebi’nin (ö. 979/1571) (Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/23-24) kısa adı *Târih-i Nişancı* olan *Siyer-i Enbiyâ-i İzam, Hulefâ-i Kirâm ve Menâkib-ı Âli Osmân* adlı eseri de bir umumi tarih çalışmasıdır. Eser, dört bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü tamamen Peygamberler tarihine ayrılmıştır. Sonraki bölümlerde ise peşi sıra İslam tarihi konularına yer verilmiş ve Kanunî dönemine kadar gelmiştir. (Özcan, 2003; 18/449-450; Ramazanzâde Mehmed Çelebi, 1279/1862)

Cenâbî Mustafa Efendi’nin (ö. 999/1590) (Babinger, 1992; 120-122; Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/39-41; Canatar, 1993; 7/352-353) *el-Aylamu’z-zahir fi ahvâli’l-evâ’il ve’l-evâhir* adlı eseri, da bir dünya tarihi çalışması niteliğindedir. Kısaca *Cenâbî Târihi* (Baş, 2006; 142) olarak da bilinmiştir. Eser, kendisinden sonra pek çok çalışmaya ilham kaynağı olmuş ve bu eserden esinlenerek yeni yeni yapıtlar meydana getirilmiştir. (Canatar, 1993; 7/353) Arapça kaleme alınmış olunan eser, Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi’nde 22 Sel 4707/1 ve 22 Sel 4707/2 demirbaş numara ile kayıtlıdır. Ayrıca sistematik anlamda Osmanlı döneminin ilk umumi tarih çalışmasıdır. (Cenâbî Mustafa Efendi, Mustafa b. Hasan b. Sinan el-Amâsî el-Hüseynî el-Hâşimî, 999/1590)

Nişancızâde Muhyiddin Mehmed’in (ö. 1031/1621) (Babinger, 1992; 165-166; Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/141; Öztürk, 2018; 108; Tahsin Özcan, 2007; 23/161) *Mir’âtü’l-kâinat* adlı eseri de bir dünya tarihi çalışmasıdır. (Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, 1269/1853) Ulaştığımız nüsha, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi’nde Pertevniyal Koleksiyonunda 855 nolu olarak kayıtlı olup, iki cüzden meydana gelmektedir.

Osmanlı tarih yazıcılığında araştırmaların teşekkül etmesinde katkısı yadsınmayacak diğer bir tarihî kişilik Kâtip Çelebi (1609-1067/1657)’dir. (Babinger, 1992; 214-223; Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/124-131; Gökyay, 2022; 25/36-40) Kâtip Çelebi’nin Arapça kaleme almış olduğu *Fezleketü’l-tevârih* (Kâtip Çelebi, ty)

adlı eser, kâinatın yaratılışından miladî 1641 senesine kadar yaşanan hadiseleri ihtiva etmektedir. Eser, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde 10318 numara ile kayıtlıdır. Ayrıca *Takvimü't-tevârih* adlı eseri de bir yönüyle *Fezleketü't-tevârih*'in kronolojisi konumunda olmuştur. (Kâtip Çelebi, yy)

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin (ö. 1008/1600) (Babinger, 1992; 141-145; Kütükoğlu, 1989; 2/414-416; Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/85-86) *Künhü'l-Ahbâr* (Babinger, 1992; 143; Jan Schmidt, 2002; 16/555-556) adındaki çalışması da dünya tarihini başından itibaren ele almaktadır. Eser, bir mukaddime dört rükünden teşekkül etmiş bulunmaktadır. Gelibolulu Mustafa Âlî, bu eserini meydana getirirken ilk dönem İslam tarihi kaynaklarından yararlandığını ifade etmekle birlikte, bunların dışında komşu coğrafyalarda kaleme alınmış eserlerden de faydalanmıştır. Özellikle Kerbelâ Hadisesi ile ilgili malumatları aktarırken Hüseyin Kâşifi'nin (ö. 910/1504-1505) (Karaismailoğlu, 1999; 19/16-18) *Ravzatü's-şüheda* adlı çalışmasından ve müellifi hakkında bilgi vermediği *Kenzu'l-Ğerâib* adlı eserden istifade ettiğini belirtmiştir. Ancak, *Kenzu'l-Ğerâib*'de geçen bilgilerin doğru olmadığını aktarmış, bu da dikkat çekici bir ifade türü olarak dikkat çekmiştir. Adeta aktarılan bilgilerin tedkik edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aksi takdirde yalan yanlış pek çok malumatla karşılaşmanın mümkün olacağını belirtmiştir. (Gelibolulu Mustafa Âlî, 1277/1860)

Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi (ö. 1068/1658)'nin (Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/121; Kaya, 2001; 24/381) *Ravzatü'l-ibrârî'l-mübîn bi-vekâyü selefii mâziyye ve'l-ahbâr* kısaca *Ravzatü'l-ibrâr* olarak bilinen eseri, bir umumi tarih özelliği taşır. Eser, Hz. Âdem'in yaratılışından 1648 yılına kadar vuku bulan hadiseleri aktarmıştır. *Ravzatü'l-ibrâr*, 1649 senesinde Sultan IV. Mehmed'e takdim edilmiştir. (Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, 1248/1832; Kaya, 2001; 24/381-382) Diyarbekirli Said Paşa'nın (1831-1891) (Bursalı Mehmed Tâhir, 1333/1914; 2/241-244; Kadıoğlu, 2019; Ek-2/445-446; Öztürk, 2018; 246) kaleme almış olduğu ve dokuz ciltten teşekkül eden *Mir'atü'l-iber* (Diyârbekirli Said Paşa, 1304/1886) adlı eser de Osmanlı döneminde kaleme alınmış önemli bir genel tarih çalışmasıdır. Eserin her bir cildinde yaşanan hadiseler detaylı biçimde ele alınmış ve yeri geldikçe yorumlamalarda bulunulmuştur. Özellikle İslam tarihi konularında bu hususlar çokça gözlemlenmektedir.

Ahmed Refik'in (1880/1881-1937) (Özcan, 1989; 2/120-121; Baş, 2006; 181-188) altı cilt halinde meydana getirmiş olduğu *Büyük Tarih-i Umumi* (Ahmed Refik Altınay, 1328/1910) adlı eser de önemli bir kaynak olarak değerlendirilmelidir. Yer yer resimlerle süslenen eser, önemli tasavvurların çokça gözlemlendiği bir niteliğe sahiptir. Yine başvuru kaynaklarımız arasında Yağlıkçızâde Ahmed Rıf'at Efendi'nin (ö. 1895) (Özcan, 1989; 2/130-131; Babinger, 1992; 408; Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/61) *Nakdu't-tevârih* adlı eseri, genel tarih çalışmaları arasında yer almaktadır. Kronolojik olarak tarihte vuku bulan hadiselerle dair özet bilgiler sunmuştur. Mizancı Mehmed Murad'ın (1857-1917) (Uçman, 2020; 30/214-216; Babinger, 1992; 425-426) dört cilt halinde *Tarih-i Umumi* ile *Muhtasar Tarih-i Umumi* (Mizancı Mehmed Murad, 1302/1885) adlı çalışmaları da genel tarih araştırmaları açısından ehemmiyet teşkil etmiştir. Ali Tefik'in (Ömer Ceyhan, 2019; 69-71) mekteb-i idadiler için hazırlamış olduğu *Fezleke-i Tarih-i Umûmî* (Ali Tefik, 1311/1893) adlı eser de muhtasar anlamda umumi bir kaynak niteliğindedir. Hasan Sırrı'nın iki cilt şeklinde tasavvur ettiği, ancak sadece birinci cildinin basımının yapıldığı *Tarih-i Umumi* adlı eser de genel tarih çalışmaları açısından önemlidir. (Hasan Sırrı, 1309/1891).

2. İslam Tarihi Eserleri

Osmanlı Devleti döneminde İslam Tarihi alanında önemli çalışmalara imza atılmıştır. Bu eserler meydana getirilirken başvuru eserler, ilk dönem İslam tarihi kaynakları olmuş, ancak hadiseler hakkında özgün sayılabilecek değerlendirmeler de yapılmıştır. Bu konuda Mehmed bin Mehmed er-Rûmî (ö. 1050/1640'tan sonra) veya (Babinger, 1992; 200-202; Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/11) Edirnevî olarak da bilinen Osmanlı tarihçisinin *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr* adlı çalışması önem kesb etmektedir. Eser, iki cilt olarak hazırlanmıştır. Birinci cilt, İslamiyet'in doğuşundan kendi yaşamış olduğu döneme kadar, İslam tarihinde vuku bulan gelişmeleri ihtiva etmiştir. İkinci cilt ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1617 yılına değin gelen Osmanlı Tarihi'ndeki hadiseleri içermiştir. (Sağırılı, 2003; 18/495; Mehmed b. Mehmed Edirnevî (Rumî), 1276/1859)

Çalışmamızın önemli kaynakları arasında yer alan Süheyli Ahmed Efendi'nin (ö. 1042/1632) (Babinger,

1992; 178-179; Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/68; Yalçınkaya, 2010; 38/32-33) *Târih-i Şâhi* adlı eseri, son derece önemli bilgiler paylaşmaktadır. Eserde Hz. Adem'den 1632 yılına kadar İslam tarihi konuları işlenmiştir. Aynı zamanda umumi tarih niteliği de taşımaktadır. Kendisi, başta Taberî, İbnü'l-Esir ve İbn Hallikân gibi ilk dönem İslam tarihçileri olmak üzere toplamda yetmiş sekiz tarih eserinden yararlanarak, eserini oluşturmuştur. Ayrıca yeri geldikçe konuyla ilgili ihtilaflı mevzulara dair yorumlarda bulunmuştur. Özellikle Hz. Osman dönemi hadiseleriyle ilgili özgün değerlendirmeler yapmıştır. Eser, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Fatih bölümünde 4356 nr. olarak kayıtlıdır. (Süheyli Ahmed Efendi, ty)

Osmanlı dönemi önemli İslam tarihi eserleri arasında Veysî'nin (Kaya, 2013; 43/76-77; Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 2/477-479) *Habname* adlı eseri dikkat çekicidir. Müellifin asıl adı Üveys bin Mehmed'tir. (ö. 1037/1628) Yazmış olduğu (Babinger, 1992; 168-169) *Habnâme* adlı çalışmasında (Babinger, 1992; 169; Veysî, 1286/1869) Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemine girmesinin nedenlerini, gerçek ile kurguyu bir arada mezcederek kinayeli biçimde aktarmıştır. Ayrıca tarihî kişilikleri örnek vererek yapılan yanlışların ne tür olumsuz sonuçlara yol açabileceğine dair bilgiler paylaşmıştır.

Abdüllatif Subhi Paşa'nın (1818-1886) (Akyıldız, 2009; 37/450-452; Babinger, 1992; 400-401; Baş, 2006; 92-93) *Hakaiku'l-keîâm fi târihi'l-İslâm* (Abdullatif Subhi Paşa, 1297/1880) adlı eseri de kendisinin Maarif Nazırlığı döneminde kaleme alınmış olup, iki cilt şeklinde tasarlanmıştır. Eserin ilk cildi, İslamiyet'in doğuşundan Hz. Ali dönemine kadar vuku bulan olayları konu almıştır. Eserde, dönemin problemleri hakkında önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle sahabeye yönelik eleştirilerde dikkatli bir kullanılmasının ehemmiyeti üzerinde durulmuş, daha önce anlatılan veya rivayet edilen pek çok malumatın gerçeği yansıtmadığı beyan edilmiştir. İleri sürdüğü kimi söylemlerin değerlendirmesini ise ikinci cildinde yapacağını ifade etmiş, ancak ikinci cildinin basımı yapılmamıştır. (Akyıldız, 2009; 37/452)

Ahmed Cevdet Paşa'nın (1823-1895) (Babinger, Franz, 1992; 408-413; Halaçoğlu-Aydın, 1993; 7/443-450) *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eseri, son derece önemlidir. On iki cüzden teşekkül eden eserin ilk altı cüzü kendi sağlığında, ikinci altı cüzü ise vefatından sonra yayımlanmıştır. Mezkûr eser, daha sonra kızı Fatma Aliye tarafından iki cüz şeklinde bir bütün olarak basılmıştır. Mütalaa ettiğimiz nüshalar, orijinal belgelerden teşekkül etmekte olup, kendisinden sonra pek çok tarih yazarı için referans kaynağı kabul edilmiştir. (Lütfullah Ahmed, 1322/1904; Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1327/1909) Ayrıca Osmanlı tarihçiliği alanında benzer konularda özgün ifadeler içeren bir mahiyete haizdir. Yine Râşid Mehmed Ali'nin (ö. 1895) (Babinger, 1992; 415; Öztürk, 2018; 252) *Târih-i Enbiyâ fi İrşadi'l-Ezkiya* (Raşid Mehmed Ali, 1282/1865) ve Kayserili Mehmed Râşid Efendi'nin Kayseri'de (Ürünsal, 2007; 34/462-463) kurmuş olduğu kütüphaneye vakfettiği *Târih-i İslam-Tercüme-i Siyer-i Seyidu'n-nas* (*Târih-i İslam/Tercüme-i Siyer-i Seyidu'n-Nas*, 1096/1685) adlı çalışmalar da İslam tarihi araştırmaları için önem teşkil etmektedir.

Mahmud Esâd Seydişehrî'nin (1856-1918) (Ali 2009; 17/25-27; Baş, 2006; 167-168) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan *Târih-i İslam* ve *Târih-i Din-i İslâm* adlı eserlerinin yanında Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi'de yer alan ve rüştiyelerde okutulmak üzere hazırlanan *Târih-i İslam* (Mahmud Es'âd, 1328/1910) adlı eseri de Osmanlı dönemi araştırmaları için gözden kaçırılmaması gereken bir eserdir. Ülkemizde başbakanlık görevinde bulunmuş, aynı zamanda Mahmud Esâd'ın yeğeni olan Prof. Dr. Sadi Irmak tarafından *Târih-i Din-i İslam* adlı eser, latinize edilmiş ve *İslam tarihi* ismiyle iki cilt halinde yayımlanmıştır. Birinci cildinin halifeler döneminden itibaren kısmı, ikinci cildinin ise tamamı Prof. Dr. Sadi Irmak tarafından muhtelif kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur. (Mahmud Esad, 1965)

Nâmık Kemal'in (1840-1888) (Babinger, 1992; 401-402; Akün, 2006; 17/361-378) *Büyük İslam Tarihi* (Namık Kemal, 1975) adlı eseri de mühim çalışmalar arasında yer almaktadır. Eser, Hasan Ilgar tarafından Türk Tarih Kurumu'nun vesikalari arasında yer alan yaklaşık altı yüz mikrofilm belgeden yararlanılarak meydana getirilmiştir. (Namık Kemal, 1975; 14) Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin (1865-1914) (Uçman, 2010; 38/424-425; Babinger, 1992; 431-432) iki cilt olarak telif edilen *Târih-i İslam* (Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, 1326/1908-1327/1909) adlı eseri de büyük bir ehemmiyete haizdir. Yine Osmanlı Devleti'nin son vak'anüvisi, Abdurrahman Şeref Bey'in (1853-1925) (Özcan, 1988; 1/175; Babinger, 1992; 439-441) *Zübdetü'l-kısâs* (Abdurrahman Şeref, 1315/1897) ve *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslamiye* (Abdurrahman Şeref, 1301/1884) adlı

eserleri de önemlidir. Mehmed Es'ad'ın (Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/24; Çog, 2004; 60) İslam kültür ve medeniyetine dair kaleme almış olduğu *Tahlili ve Tenkidî Târih-i İslam* (Bursalı Mehmed Tâhir, 1342/1923; 3/24; Mehmed Es'ad Efendi; 1336/1918) adlı çalışması da İslam tarihi alanında başvurulması gereken mühim eserler arasındadır. İbnu'l-Cevâd Efdaleddin Bey'in (1868-1957) (Özcan, 2011; 40/358-359; Baş, 2005; 167-205) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan *Muhtasar İslam Tarihi* (İbnu'l-Cevâd Efdaleddin, 1329/1911) ve *Tarih Dersleri/Düvel-i İslamiye Vekâyası-Târihi* (İbnu'l-Cevad Efdaleddin, 1325/1907) adlı kitapları da İslam tarihi araştırmaları için yararlanılması gereken kaynaklar arasında yer almaktadır. Mehmed Halid'in (ö. 1911) *Mufasssal Târih-i İslâm*, adlı eseri de İslam tarihi açısından önem teşkil etmektedir. (Mehmed Halid, 1928) Ali Reşâd (1877-1929) (Baş, 2006;138-139; Keleş-Kiriş, 2006; 571-586) ve Ali Seydi'nin (1870-1933) (Baş, 2006; 175-179; Uzun, 1989; 2/442-445; Öztürk, 2018; 289-290) ortaklaşa kaleme almış oldukları *Târih-i İslam* (Ali Reşâd-Ali Seydi, 1327/1909) adlı eser de bu çerçevede değerlendirilmesi gerekir.

3. Müstakil (Konu Bazlı) Eserler

Osmanlı tarih yazıcılığında klasik dönem olarak bilinen devletin kuruluş devirlerinde müstakil çalışmalar pek olmasa da sonradan bu amaca binaen çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, hilâfetin Kureyşliği konusunda Osmanlı devlet adamlarından Lutfi Paşa'nın (ö. 970/1563) (İpşirli, 2003; 27/234-236) *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme* adlı eseri, önemlidir ve öz de olsa müstakil çalışmalar arasındadır. (Lutfi Paşa, 961/1554) Eser, hem Farsça hem de Arapça kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bundan yola çıkarak İslam anasırları arasında dönemin tartışmalı konularına cevaplar aranmaya çalışıldığı ve bazı konularda dikkat çekici eserler meydana getirildiği gözlemlenmiştir. Özellikle eserde ifade edilenler, asırlar sonra Osmanlı hukuk anlayışında resmî olarak karşılık bulmuştur. Nitekim Mecelle'de yer alan "zamanın ve şartların değişmesiyle birlikte hükümlerin değişeceği" kaidesi bu açıdan anlamlıdır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru müstakil konulara yönelik bir yoğunlaşma söz konusu olmuştur. Son dönemlerde yazılmış eserler arasında Hilmizâde İbrahim Rıfat (Hilmizâde İbrahim Rıfat, 1326/1908; 4) önemli bir yere sahiptir. Yazmış olduğu eserler arasında *Hiz. Osman'ın Şehadeti* (Hilmizade İbrahim Rıf'at, 1326/1908), *Hiz. Ali ve Cemel Vakası* (Hilmizade İbrahim Rıf'at, 1327/1909), *Hiz. Ali ve Muâviye-Sıffin Vakası* (Hilmizâde İbrahim Rıf'at, 1226/1908), *Hiz. Hüseyin-Vaka-i Dilsûz-ı Kerbelâ* (Hilmizâde İbrahim Rıf'at, 1326/1908) dikkat çekici risaleler arasında yer almaktadır. Lütfullah Ahmed'in (1880-1973) (<https://www.biyografiya.com/biyografi/8206/Prens-Lütfullah-Bey>, kişisel iletişim) İBB Kütüphanesi'nde 319 numara ile kayıtlı bulunan *Hayat-ı Hulefâ-i Râşidîn-Hiz. Ebû Bekir es-Sıddık* (Lütfullah Ahmed, 1322/1904) adlı eser, önemli çalışmalar arasındadır. Avlonyalı Süreyya'nın (1860-1940) (Çog, 2004; 56-59) Muâviye dönemini konu alan *Fitretü'l-İslam* (Avlonyalı Süreyya, 1325/1907) adlı eseri ise Osmanlı dönemi için araştırmacı-bilimsel tarihçiliğin önemli örneklerindendir. Eserde neredeyse aktarılan her bilgi için kaynak gösterimi yapılmıştır. Yine Ali Seydi'nin müstakil biçimde yazmış olduğu *Aşere-i Mübeşşere'nin Tercüme-i Ahvâli ve Menâkıbı* (Ali Seydi, 1327/1909) adlı eser de tarihe kaydedilen önemli çalışmalardan kabul edilmektedir.

Sonuç

Osmanlı tarih yazıcılığı, Ahmedî ile başlamış, Şükrullah ve Enverî ile devam etmiştir. Hilâfetin Osmanlı bünyesine geçmesiyle birlikte Lutfi Paşa tarafından ilk kez konuyla ilgili müstakil bir eser kaleme alınmıştır. Ardından Muslihuddin Lâri *Mir'âtü'l-edvâr ve mirkâtü'l-ahbâr* adlı eseri yazmıştır. Yine bu dönemde Ramazanzâde Mehmed Çelebi, *Siyer-i Enbiyâ-i İzam ve Hulefâ-i Kirâm* yapıtını meydana getirmiştir. Cenâbî Mustafa Efendi *el-'Aylamu'z-zahir fi ahvâli'l-evâ'il ve'l-evâhir*, Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Nişancızâde Muhyiddin Mehmed, *Mir'âtu'l-kâinat*, Mehmed bin Mehmed er-Rûmî, *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*, Süheylî Ahmed Efendi, *Târih-i Şâhi*, Kâtip Çelebi, *Fezleketü't-tevârih*, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr*, Üveys bin Mehmed, *Habnâme*, Hezarfen Hüseyin Efendi, *Tenkihu't-tevârih-i mülûk*, Abdüllatif Subhi Paşa, *Hakaiku'l-kelâm fi Târihi'l-İslâm*, Ahmed Cevdet Paşa, *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ* adlı eserleri ilim dünyasına kazandırmışlardır.

Diyarbakirli Said Paşa, *Mir'atü'l-iber*, Râşid Mehmed Ali, *Târih-i Enbiyâ fi İrşadi'l-Ezkiya*, Mahmud Esâd Seydişehrî, *Târih-i İslam ve Târih-i Din-i İslâm*, Yağlıkçızâde Ahmed Rıf'at Efendi, *Nakdu't-tevârih*, Nâmık Kemal, *Büyük İslam Tarihi*, Mizancı Mehmed Murad, *Muhtasar Târih-i Umumi*, Avlonyalı Süreyya, *Fitretü'l-*

İslam, Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslam*, Abdurrahman Şeref Bey, *Zübdetü'l-kisâs ve Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslamiye*, İbnu'l-Cevâd Efdaleddin Bey, *Muhtasar İslam Tarihi ve Tarih Dersleri/Düvel-i İslamiye Vekâyası-Târihi*, Hilmezâde İbrahim Rıfat, *Hz. Osman'ın Şehadeti*, *Hz. Ali ve Cemal Vakası*, *Hz. Ali ve Muâviye-Sıffin Vakası*, *Hz. Hüseyin-Vaka-i Dilsûz-ı Kerbelâ*, Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-i Râşidîn*-*Hz. Ebû Bekir es-Sıddık*, Ali Tevfik, *Fezleke-i Târih-i Umûmî*, Mehmed Halid, *Mufasssal Târih-i İslâm*, Ali Reşâd ve Ali Seydi, ortaklaşa kaleme almış oldukları *Târih-i İslam*, Ali Seydi, *Aşere-i Mübeşşere'nin Tercüme-i Ahvâli ve Menâkibi ve Ahmed Refik'in Büyük Târih-i Umumi* adlı eserleri de İslam tarihi alanında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Osmanlı tarih yazarları tarafından kaleme alınmış eserlerden farklı konuları barındıran çalışmalar da vardır. Bunlar da İslam tarihi açısından önem teşkil etmektedir. Kâtip Çelebi'nin *Mizanu'l-Hak* adlı eseri bu türden bir eserdir. Eser, kimi tartışmalı konuları izah etmeye yönelik bir çalışma olup, muhtevasında İslam tarihi açısından önemli başlıklara yer vermiştir. Örneğin biat konusu, lanet meselesi veya Müslümanlar arasında ihtilaf addedilebilecek pek çok konu bu çalışmada yer almıştır. Eser, aynı zamanda son derece makul ve ikna edici cevaplar da barındırmıştır.

İlk dönem İslam tarihi kaynaklarının neredeyse tamamında yer verilen kimi mevzuların Osmanlı tarihçiliğindeki yaklaşımı ise farklılık arz etmiştir. Nitekim Osmanlı tarih yazarları, vuku bulan hadiselerle karşı temkini elden bırakmamış, iddia edilen verileri bir bütün olarak nazara alarak değerlendirmiştir. Ortaya konulan değerlendirmeler neticesinde, çelişkili ifadelerle dikkat çekilmiş, ikna edici bilgiler paylaşılmıştır. Şüphesiz ki tüm bu çalışmalar, tarih ilmi açısından önemlidir. Çünkü altı asrı aşkın bir tarihin anlaşılmasında ve yorumlanmasında bu kaynaklar gereklidir. Tüm bu hususlar dikkate alındığında, Osmanlı tarih yazıcılığı hem dünya tarihi hem de İslam medeniyet alanında bir eşik olarak kabul edilebilir. Bu eşik bilinmesi ve tanınması ise pek çok meselenin doğru anlaşılmasında olumlu katkı sunacağı muhakkaktır. Dolayısıyla Osmanlı tarih yazıcılığının İslam tarihi araştırmalarındaki yeri ve önemi kayda değerdir, dememiz mümkündür.

Kaynakça

- Abdullatif Subhi Paşa. (1297/1880). *Hakaiku'l-Kelam fi-Tarihu'l-İslam*,. Matbaa-i Âmire. Abdurrahman Şeref. (1301/1884). *Tarih-i Düvel-i İslamiye*. Karabet Kütüphanesi.
- Abdurrahman Şeref. (1315/1897). *Zübdetu'l-Kisâs*. Matbaa-i Amire.
- Ahmedî. (954/1547). *İskendernâme*. TBMM Kütüphanesi El Yazması Bölümü.
- Ahmed Cevdet Paşa. (1293/1876-1303/1885-1331/1913). C. I-XII. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*. Karabetyan Matbaası.
- Akyıldız, A. (2009). Subhi Paşa, Abdüllatif. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVII, 450-452. Ali Reşad ve Ali Seydi. (1327/1909). *Târih-i İslam-Haritalı ve Reimli*. İkdam Matbaası.
- Ali Seydi. (1327/1909). *Aşere-i Mübeşşere'nin Tercüme-i Ahvâli ve Menâkıbı*. Selanik Matbaası. Ali Tevfik. (1311/1893). *Fezleke-i Tarih-i Umumi*, C. I-II, (66398). Karabet Matbaası.
- Almaz, H. (2004). *Şükrullah b. Şehâbeddin Ahmed b. Zeynüddin Zeki "Behcetü't-Tevârih"/İnceleme-Metin-Tercüme [Doktora Tezi]*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınay, A. R. (1328/1910). *Büyük Tarih-i Umumi*, C. I-VI (Ed. İ. Hilmi, 29084). Kütüphane-i İslam ve Askerî.
- Apuhan F. (2024). *Osmanlı Tarih Yazarlarında İlk Dönem İslam Tarihinde Yaşanan Siyasal Problemlere Yönelik Yaklaşımlar [Doktora Tezi]*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avlonyalı Süreyya. (1325/1907). *Fitretü'l-İslam*. Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası.
- Babinger, F. (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri (Çev. Coşkun Üçok)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Baş, E. (2005). *Târîh-i Osmânî Encümeni Kurucularından Efdaleddin (Tekiner) Beyin Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği Üzerine*. C. XLVI, S. 2, 167-205.
- Baş, E. (2006). *Osmanlı Tarih Yazarlarında Toplumsal Sorumluluk Bilinci. İLÂHİYÂT*.
- Baş, E. (2006). *Osmanlı Türklerinde Arapça Tarih Yazıcılığı*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Bursalı Mehmed Tâhir. (1333/1914-1342/1923). *Osmanlı Müellifleri*, C. I-III. Matbaa-i Amire.
- Canatar, M. (1993). Cenâbi Mustafa Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, 352-353.
- Cenâbî Mustafa Efendi (Emirzâde), Mustafa b. Hasan b. Sinan el-Amâsî el-Hüseynî el-Hâşimî. (999/1590). *El-Hâfilü'l-Vasît ve'l-Aylemü'z-Zâhiru'l-Muhît* (Selimiye Yazma Eserler).
- Ceyhan, Ö. (2019). *II. Meşrutiyet Dönemi Ortaöğretimde Ortadoğu Coğrafyası ve Ali Tevfik Bey'in Mufassal Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası'nda Ortadoğu [Yüksek Lisans Tezi]*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çog, M. (2004). *II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihçiliği (1908-1918) [Doktora Tezi]*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demiroğlu, A. (1992). Behcetü't-Tevârih. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. V, 349-350. Diyarbakırlı Said Paşa. (1304). *Mir'âtü'l-İber*, C. I-IX. Karabet ve Kasbar Matbaası.
- Enverî. (ty). *Düstûrnâme-i Enverî* (Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm Arşiv No:531). Erdoğan, A. (2009). Seydişehirî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVII, 25-27. Gelibolulu Mustafa Âli. (1277/1860). *Künhü'l-Ahbâr*, C. I-IV. Takvimhane-i Âmire.
- Gökay, O. Ş. (2022). Kâtip Çelebi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXV, 36-40.
- Halaçoğlu Y. ve Aydın, M. A. (1993). Cevdet Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, 443-444. Hasan Sırrı. (1309/1891). *Tarih-i Umumi*. C. I, Dersaadet: Karabet Matbaası.
- Hilmizâde İbrahim Rıf'at. (1226/1908). *Hiz. Ali ve Muaviye/Sıffin Savaşı*. 38 Numaralı Matbaa.
- Hilmizâde İbrahim Rıf'at. (1326/1908). *Hiz. Hüseyin Vaka-yı Dilsuz-ı Kerbelâ*. Vezirhanı'nda 48 Nolu Matbaa.
- Hilmizâde İbrahim Rıf'at. (1326/1908). *Hiz. Osman'ın Şehadeti*. 38 Numaralı Matbaa. Hilmizâde İbrahim Rıfat. (1326/1908). *Selahaaddin-i Eyyubi*. Tefeyyüz Kitabevi.
- Hilmizâde İbrahim Rıf'at. (1327/1909). *Hiz. Ali ve Cemal Vakası*. yy.
- İbnu'l-Cevad Efdaleddin. (1325/1907). *Tarih Dersleri-Düvel-i İslamiye Vekâyası (İBB Belediye Kitaplığı)*. Kader Matbaası.
- İbnu'l-Cevâd Efdaleddin. (1326/1908). *Muhtasar İslam Tarihî*. Kader Matbaası. İpşirli, M. (2003). Lutfi Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, 234-236.
- Kadıoğlu, İ. (2019). Said Paşa, Diyarbakırlı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. EK-2, 3. Baskı, 445-446.
- Karaismailoğlu, A. (1999). Hüseyin Vâiz-i Kâşifî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XIX, 16-18.

- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi. (1248/1832). *Ravzatü'l-ebrar*. Bulak Matbaası.
- Kâtip Çelebi. (ty). *Fezleketü Akvali'l-Ahyar fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahyar*. Kâtip Çelebi. (ty). *Takvimü't-tevârih* (74-11985).
- Kaya, N. (2001). Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, 381-383.
- Kaya, B. A. (2013). Veysî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, 76-77.
- Keleş, H. ve Kiriş, A. (2006). Bir Osmanlı Tarihçisi Olan Ali Reşâd'ın Hayatı, Eğitimciliği ve Tarih Öğretimi ile İlgili Görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, C. XIV, S. 2, 571-586.
- Kılıç, H. (2003). Lâri, Muslihuddin. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVII, 103-104. Kut, G. (1989). Ahmedî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, 165-167.
- Kütükoğlu, B. (1989). Âli Mustafa Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, 414-416.
- Lutfi Paşa. (961/1554). *Halasü'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme* (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Serez Koleksiyonu).
- Lütfullah Ahmed. (1322/1904). *Hayatı Hulefa-yı Raşidin/Hz. Ebubekir es-Sıddık*. Maarif Kütüphanesi/Necm-i İstikbâl Matbaası.
- Mahmud Es'âd. (1328/1910). *Tarih-i İslam*. Kütüphane-i İslam ve Askerî. Mahmud Esad. (1965). *İslam Tarihi* (Ed. Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak). Tan Matbaası.
- Mehmed b. Mehmed Edirnevî (Rumî). (1276/1859). *Nuhbetü't-tevârih ve'l-ahbâr*. Takvimhâne-i Âmire. Mehmed Es'âd Efendi. (1336/1918). *Tahlîlî ve Tenkidî Târih-i İslam*. Evkâf-ı İslamiyye Matbaası.
- Mehmed Halid. (1928). *Mufassal Tarih-i İslam*. Şark ve Maarif Kütüphaneleri.
- Mizancı Mehmed Murad. (1302/1885). *Muhtasar Tarih-i Umumi* (İkinci Baskı; A119218). Civelekyan Matbaası.
- Muslihuddin Lârî. (979/1571). *Mir'atu'l-Edvar ve Mirkâtu'l-Ahbâr* (Çev. Hoca Saadettin Efendi), yy. Namık Kemal. (1975). *Büyük İslam Tarihi* (Der. Hasan Ilgar). Hürriyet Yayınları.
- Nişancızâde Muhyiddin Mehmed. (1269/1853). *Mir'ât-ı Kâinât* (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Pertevniyal Koleksiyonu).
- Öztürk, N. (2018). *İmparatorluk Tarihi'nin Kalemlî Muhafızları Osmanlı Tarihçileri-Ahmedî'den Ahmed Refik'e-*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ömer Faruk Akün. (2006). Nâmık Kemal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXII, 361-378. Özcan, A. (1988). Abdurrahman Şeref. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, 175.
- Özcan, A. (1989). Ahmed Refik Altınay. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, 120-121.
- Özcan, A. (1989). Ahmed Rifat Efendi, Yağlıkzâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, 130-131.
- Özcan, A. (1994). Düsturnâme-i Enverî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, 49-50.
- Özcan, A. (2003). Mehmed Çelebi, Ramazanzâde. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVIII, 449-450.
- Özcan, A. (2011). Efdaleddin, Tekiner. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXX, 358-359. Özcan, T. (2007). Nişancızâde Muhyiddin Mehmed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, 161.
- Ramazanzâde Mehmed Çelebi. (1279/1862). *Siyer-i Enbiyâ-i İzam ve Ahvâl-i Hulefâ-i Kirâm/Târih-i Nişancı* (29299). Matbaa-yı Âmire.
- Raşid Mehmed Ali. (1282/1865). *Tevârih-i Enbiya fi İrşâdi'l-Ezkiyâ* (A.II /1776). Matbaa-i Âmire.
- Sağırılı, A. (2003). Mehmed b. Mehmed Edirnevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXVIII, 495. Sara Nur Yıldız. (2010). Şükrullah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. X, 257-258.
- Schmidt, J. (2002). Kühü'l-Ahbâr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XVI, 555-556.
- Süheylî Ahmed Efendi. (ty). *Tarih-i Şahi* (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu). Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi. (1327/1909). *Tarih-i İslam*. Hikmet Matbaası.
- Şerife Yalçınkaya. (2010). Süheylî, Ahmed. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, 32-33.
- Şükrullah b. Şehâbeddin Ahmed b. Zeynüddin Zeki el-Amâsyevî er-Rûmî. (ty). *Behcetü't-Tevârih* (Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü).
- Şükrullah b. Şihâbeddin Ahmed b. Zeynüddin Zeki el-Amasyevî. (2010). *Behcetü't-tevarih* (Hasan Almaz, Çev.). Mostar Yayınları.
- Şükrullah b. Şihâbeddin Ahmed b. Zeynüddin Zeki el-Amasyevî. (894/1595). *Behcetü't-Tevârih Tercümesi* (Farisi Mustafa Efendi, Çev.; 02381).

- Uçman, A. (2010). Şehbenderzâde Ahmed Hilmi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, 424-425.
- Uçman, A. (2020). Mizancı Murad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXX, 214-216. Uzun, M. İ. (1989). Ali Seydi Bey. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. II, 442-445.
- Ürünsal, İ. E. (2007). Râşid Efendi Kütüphanesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIV, 462-463.
- Veysî. (1286/1869). *Hâb-nâme-i Veysî* (75.27). Vezirhanı Matbaası.
- Yınanç, M. H. (1930). *Düsturnâme-i Enverî*. Türk Tarih Encümeni Külliyyatı.
- ? *Târih-i İslam/Tercüme-i Siyer-i Seyidu'n-Nas*. (1096). Selimiye Yazma Eserler.